

AANGEPASTE VERKORTE VERSIE
door Ron Gomes Casseres van
BEKNOPTE GESCHIEDENIS VAN DE JODEN VAN CURAÇAOⁱ
geschreven rond het jaar 2000 door Charles Gomes Casseres (1921-2006)

AFKOMST VAN DE CURAÇAOSE SEFARDISCHE JODEN

De geschiedenis van de Curaçaose joden begint in Spanje die in de 12de eeuw voor zowat de helft christen en voor de andere helft Moors was. In 1492 kwam hier een abrupt einde aan met het Edict van Expulsie: alle Joden en Moren moesten binnen drie maanden Spanje verlaten of zich laten omdopen tot het christendom. De grote meerderheid van de joden verliet Spanje en ging zich vestigen in landen die hen verzekerden van vrijheid van godsdienst.

Joden die om een veelheid van redenen Spanje niet verlieten, hadden geen andere keuze dan zich te laten omdopen tot het katholicisme dat in de meeste gevallen een oppervlakkige daad was. Binnen hun woningen bleven ze in het geheim de joodse leer trouw. Deze bekeerde joden werden algemeen aangeduid als "*Nieuw Christenen*", "*Conversos*" of met de vloeknaam "*Marranos*", wat in het Spaans "varkens" betekent. Ook hier kwam er een einde aan met de invoering van de Heilige Inquisitie in Spanje. Deze vervolgde allen die verdacht werden van het christelijk geloof te zijn afgedwaald. Hen werden bekentenissen afgeperst onder zeer wrede martelmethoden. De onder folteringen afgelegde verklaringen leidden hen, en gewoonlijk ook hun familieleden en vrienden, in vele gevallen tot de dood op de brandstapels van de "*Autos da Fe*".

Om daaraan te ontkomen staken velen van deze *conversos* de grens over naar Portugal. Daar heerste weliswaar ook sinds 1497 een dekreet van expulsie, doch de Portugese Kroon liet deze *convertidos* (Portugees voor *conversos*) oogluikend met rust vanwege hun nut voor de Portugese economie. Toen onder druk van de Spaanse koningen de Inquisitie ook in Portugal moest worden ingevoerd, was het ook daarmee afgelopen. Tegen het einde van de 16e eeuw was het bijna niet meer mogelijk aan de greep van de Portugese Inquisitie te ontkomen en moesten ook deze *convertidos* weer een nieuw heenkomen zoeken.

De Tachtigjarige Oorlog, die mede als achtergrond had de strijd tussen het opkomende protestantisme en de rooms katholieke kerk, had als gevolg dat godsdienstvrijheid hoog in het vaandel van de Nederlanders kwam te staan. Protestants Nederland werd toen een toevlucht voor allen die zich vanwege hun geloof vervolgd voelden. De daar heersende godsdienstvrijheid ging uiteraard de *conversos* in Portugal en Spanje niet voorbij. Zo begonnen zij, telkens wanneer zij de kans zagen, te vluchten naar de gastvrije Lage Landen. Weldra werd

Amsterdam het centrum waar deze Portugese en Spaanse joden zich gingen vestigen. Dank zij hun vele internationale familiebanden, hun ervaring in handel, financiën en scheepvaart en hun kennis van talen hebben zij een belangrijk aandeel geleverd om Amsterdam te maken tot het Europees centrum van handel, scheepvaart en geldwezen dat het vandaag nog steeds is. Het is vanuit dit dynamisch milieu dat de Sefardische Joden van Curaçao zijn voortgekomen.

DE EERSTE JODEN OP CURAÇAO

Op de 29ste juli van het jaar 1634 zette de eerste jood voet aan wal op Curaçao. Zijn naam was Samuel Cohen. Hij was de tolk aan boord van het Nederlandse smaldeel dat onder bevel van Johan van Walbeeck dit eiland voor de West Indische Compagnie op de Spanjaarden veroverde. Vanwege zijn kennis van de Spaanse en Portugese taal stelde Van Walbeeck Samuel Cohen aan als opzichter over de ongeveer 75 Indianen die op het eiland mochten achterblijven.

In 1648 werd tussen Spanje en de Nederlanden de Vrede van Munster gesloten. Als gevolg daarvan verloor Curaçao zijn oorspronkelijk nut als vlootbasis voor de Nederlanders om van hieruit de Spaanse vloeten te bestoken. Nederland overwoog om deze Caribische eilanden maar te verlaten. De West Indische Compagnie besloot toen eerst de belangstelling te peilen onder de Nederlandse bevolking om zich op Curaçao te komen vestigen. Men had voor ogen om, gelijk in het Nederlands deel van Brazilië met succes was gedaan, landbouw kolonies op Curaçao te stichten. Zij bood grond, vrijdom van belasting, bescherming en andere incentives aan. De belangstelling was miniem. Eindelijk diende zich in 1651 een zekere Joao d' Yllan, een lid van de Amsterdamse Portugese Israëlitische Gemeente, zich aan voor een dergelijke concessie. D'Yllan had ervaring opgedaan in Nederlands Brazilië, waar vooral de suikerrietcultuur met succes door de Hollanders, onder wie veel Portugese joden, werd bedreven. D'Yllan beloofde 50 kolonisten te brengen. Uiteindelijk kon hij slechts 10 of 12 families, de meeste komende van zijn eigen joodse gemeente in Amsterdam, er toe bewegen met hem naar Curaçao te komen. De West Indische Compagnie gaf hem een stuk grond ten noorden van het Schottegat, ongeveer waar de olieraffinaderij nu gevestigd is. De kolonisten gaven hun plantage de naam "*De Hoop*". Deze naam komt overeen met die van de religieuze gemeente die zij tegelijk in 1651, 363 jaar geleden, stichtten, namelijk Mikve Israël, Hebreeuws voor De Hoop van Israël. D'Yllan en zijn groep hebben niet veel succes ge oogst met hun landbouwplantage. Verschillende van de kolonisten richtten zelfs een verzoek aan de directeur van de WIC om naar Amsterdam te mogen terugkeren.

In 1659 verzocht een tweede en veel grotere groep van niet minder dan 70 joodse families onder leiding van wederom een Amsterdamse Portugese jood, Isaac da Costa, in aanmerking te mogen komen voor eenzelfde concessie als

die van d'Yllan. Het werd hen prompt gegeven. Gelijk d'Yllan was ook Da Costa een trouw lid van de Amsterdamse Portugees Israëlitische Gemeente. Bij hun vertrek gaf de Esnoge van Amsterdam hem een Wetsrol, een Sefer Torah, met toebehoren mee. Het werd de eerste Wetsrol die Curaçao mocht bereiken. Het maakt deel uit van de 18 Torah-rollen die onze Joodse Gemeente nu telt.

BEGRAAFPLAATS 'BETH HAIM'

In hetzelfde jaar dat de tweede groep zich op Curaçao vestigde, 1659, gingen zij er toe over een begraafplaats op de aan hen toegewezen gronden in te wijden. Het is thans de oudste joodse begraafplaats van het Amerikaans continent. Het bevat 2.500 grafstenen, hoewel geschat wordt dat er circa 5.000 doden hier begraven liggen. De halfzuster van de beroemde filosoof Spinoza ligt er begraven en ook leden van de Touro familie die later de oudste synagoge in de Verenigde Staten stichtten. De grafzerken zijn van historische, culturele en artistieke waarde. Vele zijn gebeeldhouwd in reliëf met Bijbelse taferelen die verband houden met de naam van de overledene. De inscripties zijn in zes talen gesteld: Portugees, Spaans, Engels, Hebreeuws, Nederlands, Frans en één in Jiddisch.

Het is bedroevend te zien hoe de inscripties in de grafstenen in de laatste 70 jaar gestadig en onstuitbaar achteruit zijn gegaan door de inwerking van de zwavelhoudende dampen van de raffinaderij. De inscripties zijn nu nauwelijks leesbaar. Gelukkig dat Rabbijn Dr. Isaac Emmanuel in de jaren '50 alle grafschriften één voor één heeft opgetekend en verwerkt in zijn boek *Precious Stones of the Jews of Curaçao*. Tevens zijn er in de vijftiger jaren uitstekende afbeeldingen gemaakt van enkele van de grafstenen; deze hangen in de patio van het Joods Cultureel Historisch Museum en zijn op weekdagen te bewonderen.

NAAR DE STAD EN DE NIEUWE SYNAGOGE

Ook de tweede groep kolonisten sloeg er niet in landbouw tot een levensvatbare economische activiteit te maken. Het Curaçaose klimaat heeft de kolonisten uiteindelijk naar andere middelen van bestaan doen uitzien. De Curaçaose joden begonnen daarop met inschakeling van hun relaties in Amsterdam en andere Europese havensteden, gefabriceerde producten en levensmiddelen op te slaan voor doorverkoop aan de Spaanse koloniën. Om deze bedrijvigheid beter te kunnen uitoefenen, vestigden zij zich vaak binnen het ommuurde Willemstad.

Al spoedig woonden er zoveel joden in de stad dat het bouwen van een synagoge binnen de stad dringend werd. Omstreeks 1730 was, als gevolg van de groeiende joodse bevolking, de toen bestaande synagoge te klein geworden. Men besloot op dezelfde plek een veel grotere te bouwen. Een meester timmerman en een architect werden voor dit doel uit Nederland aangetrokken.

Voor het interieur ging men een overeenkomst aan met een Curaçaose schrijnwerker. De architectuur van het gebouw en de inrichting van het interieur werden ingegeven door de Esnoge van de moedergemeente, de Portugese Synagoge van Amsterdam, echter op twee-derde grootte. De synagoge werd in april 1732 ingewijd. Met zijn 282 jaren is de synagoge van de Gemeente Mikve Israël-Emanuel de oudste synagoge op het Amerikaans continent dat onafgebroken in gebruik is geweest. Zijn typische architectuur, zijn interieur van massief mahoniehout, zijn 18e eeuwse koperen kronen en zijn met zand bedekte vloer maken dit bedehuis tot een van de meest waardevolle en meest bezichtigde monumenten van Curaçao.

WELVAART VAN DE GEMEENTE

Tegen het einde van de achttiende eeuw was de Curaçaose joodse gemeente de grootste, de belangrijkste, en de rijkste van alle joodse gemeenten in het Amerikaanse continent. De welvaart van de gemeente was het resultaat van de commerciële activiteit die zijn leden wisten te ontplooiën dank zij hun familierelaties in de grote handelscentra van Europa en hun ervaring in internationale handel en scheepvaart.

In de slavenhandel komt men sporadisch de namen van Curaçaose joodse firma's tegen. De West Indische Compagnie had deze mensenhandel uit Afrika voor zich zelf behouden middels een monopolieregeling waarin ook de slavendepots en -veilingen op Curaçao vielen. De gevallen waar joodse namen wel voorkomen, zijn voornamelijk aankopen van slaven uit het Curaçaose depot voor doorverkoop aan Zuid Amerikaanse landen, of aankopen voor eigen huishouding of bedrijvigheid. Er is slechts één geval bekend van een joodse scheepseigenaar die een contract had gekregen van de WIC om slaven vanuit Afrika te vervoeren naar Curaçao en andere dichtbij landen. Uiteraard deelden ook joden mee in de algemene economische opbloei die deze slavenhandel van de WIC enkele decennia voor het eiland bracht. Gelijk andere welgestelde vrije lieden bezaten ook zij slaven, vooral voor hun huishouden, goederen pakhuisen, zeilschepen en op de weinige plantages die zij toen bezaten. Gemiddeld bezaten joden op Curaçao tussen 15% en 27% van de slaven op ons eiland, en percentage dat beduidend minder is dan het deel van de vrije bevolking die joods was of het aandeel van joden in het totale vermogensbezit.

Het begin van de negentiende eeuw zag de oprichting van een aantal joodse firma's die niet alleen handel dreven, maar zich ook toelegden op de scheepvaart, scheepsbouw, industrie en internationale financiële diensten. Drie hiervan, Jesurun, Naar en Maduro hebben eigen zilveren stuivers geslagen en papiergeld uitgegeven en in circulatie gebracht. In 1863 wist een combinatie van lokale firma's geleid door Maduro & Sons het contract te verwerven voor de

sloop van de stadswallen van Willemstad. Als vergoeding werd hen alle grond toegewezen die zou ontstaan door de demping met het puin van de muur van de oever van het Waaigat. Zo ontstonden de De Ruyterkade en de Prinsenstraat waarvan een deel later werd omgedoopt tot de Madurostraat.

DE VRIJZINNIG ISRAËLITISCHE GEMEENTE "EMANU-EL".

Onder de leden van Gemeente Mikvé Israël bestond tegen de tweede helft van de negentiende eeuw al enige jaren de wens tot modernisering en liberalisering van de orthodoxe ritus van de gemeente. Dit stuitte tegen de instelling van zowel de rabbijn als het zittend bestuur. Dit verschil van inzicht in deze principiële materie verstarde en leidde tot een duidelijke polarisatie tussen enkele vooraanstaande leden en families van de gemeente.

Tegelijkertijd speelde zich de strijd af om het contract voor de sloop van de stadswallen. Toevalligerwijs of niet, deze concurrentie plaatste de families Jesurun en Cohen Henriquez, die liberalisatie voorstonden, lijnrecht tegenover de meer conservatieve Maduro-familie die de rabbijn en het bestuur steunden. Deze tegenstrijdige standpunten leidde uiteindelijk tot een splitsing van de gemeente. In 1864 scheidde zich zowat een derde van de gemeente af en stichtte een nieuwe joodse gemeente volgens de lijnen van de Joods liberale beweging, die in die tijden veel opgang maakte in Duitsland. De nieuw opgerichte gemeente kreeg de naam van Vrijzinnig Israëlitische Gemeente Emanu-El. Zij bouwde een imposant bedehuis aan het Hendrikplein, bekend als Tempel Emanuel, en legde een nieuwe begraafplaats aan op Berg Altena. Precies 100 jaar later konden de van elkaar gescheiden Curaçaose Sefardische gemeenten elkaar weer vinden en vormden zij de Verenigde Portugees Israëlitische Gemeente Mikve Israël-Emanuel. Men kwam overeen alle diensten te houden in de historische synagoge Mikvé Israël en het gebouw van Tempel Emanuel niet langer aan te houden als een bedehuis. Na voor wat andere doeleinden tijdelijk te zijn gebruikt, belandde het uiteindelijk in handen van de overheid die het geheel liet restaureren, waarna het Openbaar Ministerie dit historisch gebouw betrok.

BIJDRAGE VAN AAN DE SAMENLEVING VAN CURAÇAO

Naast hun belangrijke bijdrage op handelsgebied, hebben de Sefardische joden zich ook op industrieel gebied verdienstelijk gemaakt. Eens waren er zelfs acht snuiftabak-fabriekjes tegelijk op het eiland, alle in handen van Sefardische joden. Haim Cohen Henriquez was in 1906 de stichter van de eerste school voor het les geven in het vlechten van strohoeden, in het eerste decennium van de 20ste eeuw een artikel dat een belangrijk export was en een inkomen verschafte aan honderden vrouwen. Scheepsbouw was ook een industrie waarin joden een belangrijke rol hebben gespeeld. De eerste tanker om ruwe olie uit het meer van Maracaibo naar Curaçao te brengen werd in 1916 op Curaçao gebouwd op de

werven van S.E.L. Maduro & Sons in opdracht van de *Bataafsche Petroleum Maatschappij*.

Een andere door Curaçaose joden gefabriceerd product is de authentieke Curaçao likeur, nog steeds gemaakt van de gedroogde schil van de zeer bijzondere en lokale laraha 'sinaasappel', een product dat door internationale firma's, als Bols en Marie Brizard, is nageaapt.

Op sociaal en charitatief gebied hebben joden steeds een niet onbelangrijk aandeel gehad. Op het culturele vlak vinden wij een jood als de oprichter van het eerste theater op Curaçao, het *Teatro Naar*. Onder joden zijn er ook componisten die vooral mooie Curaçaose walsen voor ons hebben achtergelaten.

Gedurende de Tweede Wereldoorlog hebben Curaçaose joden het Joods Hulp Comité opgericht dat veel humanitair werk heeft verricht bij de opvang van vluchtelingen van het Nazi-terreur evenals fundraising voor de Geallieerden. Ook een Curaçaose oorlogsheld moet genoemd worden. George Maduro was een Curaçaose Sefardische jood die rechten studeerde in Nederland. Bij de Duitse inval in Nederland wist hij een Duitse sterkte bij één van de Maasbruggen, de *Villa Dorrepaal*, op de Duitsers te heroveren. Hij overleed in 1944 in Dachau. Na de oorlog heeft koningin Wilhelmina hem onderscheiden met de Militaire Willemsorde. Zijn ouders verschaften in zijn nagedachtenis het startkapitaal voor de miniatuurstad Madurodam bij Den Haag.

In de geschiedenis komen we een aanzienlijk aantal Curaçaose joden tegen die op velerlei andere gebieden – van politiek tot journalistiek, rechten en sport - ook hun stempel hebben achtergelaten. Ze zijn er teveel om hier te memoreren. S.A.L (Mongui) Maduro mag echter niet onvermeld blijven. De gedurende zijn hele leven zorgvuldig verzamelde collectie Antilliana en Judaïca werd de basis van deze naar hem genoemde Mongui Maduro Bibliotheek op Rooi Catootje. Deze bibliotheek wordt - zonder enige subsidie van overheid of anderen - in stand gehouden en voortdurend uitgebreid door een stichting waarvan zijn dochter Ena Dankmeijer-Maduro de oprichter, voorzitter, ziel en vooral stuwende motor is. Dit nieuwe paviljoen van de bibliotheek, waar we ons thans bevinden is gewijd aan Shon Ena, die volgende maand haar 94ste verjaardag hoopt te vieren en nog steeds super-actief is in alles dat deze bibliotheek en museum aangaan.

Tot slot van dit onderdeel, lijdt het geen twijfel dat de Curaçaose joden met hun Portugese en Spaanse spraak ook invloed hebben gehad op de vorming van de Papiamentse taal. Er zijn eveneens bewijzen dat ook het Papiaments vaak de omgangstaal was van het joodse deel van de Curaçaose bevolking, terwijl tot rond 1865 de erediensten in de synagoge van Mikve Israel in het Portugees

werden geleid. We vinden in het Papiaments een groot aantal woorden en uitdrukkingen terug die in wezen uit het Hebreeuws en Sefardische gewoontes stammen.

MIGRATIE VAN JODEN IN DE TWINTIGSTE EEUW

Rondom de eeuwwisseling was de algemene economische toestand van Curaçao slecht. Jonge ondernemende Curaçaoënaars kregen geen kans zich hier te ontplooien en een toekomst op te bouwen. Als gevolg emigreerden zij naar de nieuwe republieken in onze regio, waaronder Venezuela, Panama, Colombia en Cuba. De meeste van hen schoten wortels in hun land van vestiging, integreerden zich volledig met de bevolking en trouwden met landskinderen. Hun kinderen groeiden niet langer op in het geloof van de vader, maar volgden die van hun vaak katholieke moeder. Velen van hen met onmiskenbare joodse achternamen wijzen nog met trots op hun Curaçaoose en Sefardische afstamming.

Er was ook migratie in de omgekeerde richting. Vanaf 1926 begonnen Asjkenazische joden uit Oost-Europa, met name Polen, Rusland en Roemenië, zich hier te vestigen. Zij vluchtten voor de onderdrukking die zij in hun geboorteland moesten ondergaan en kwamen – in navolging van die Spaanse en Portugese joden in de 17de eeuw - op zoek naar een veilig onderkomen waar vrijheid van geloof verzekerd was. Zij specialiseerden zich in de kleinhandel van confectiekleding en textiel. Met de grote groei van de Curaçaoose bevolking in de jaren volgende op de vestiging van de raffinaderij, hebben hun toen-kleine en populaire detailzaken in een belangrijk behoefte voorzien.

Deze groep van Asjkenazische joden met hun eigen religieuze ritus en gebruiken, hun cultuur en Jiddische omgangstaal, waren zo zeer verschillend van die van de Curaçaoose Spaans/Portugese Sefardische joden dat zij er toe overgingen hun eigen orthodoxe Gemeente Shaarei Tsedek (de Poort van de Rechtvaardigheid) te stichten met thans een splinternieuwe en prachtige synagoge. Samen hebben de gemeenten Mikvé Israel-Emanuel en Shaarei Tsedek een middagschool voor joodse jongens en meisjes, en worden er feestendagen en herdenkingen samen gevierd of herdacht. Samen zijn er ook een B'nai Brith Loge, een Joods Cultureel Historisch Museum en, naast de oude Beth Haim, ook een gemeenschappelijke nieuwere begraafplaats. Ofschoon er dus twee joodse religieuze gemeenten zijn, een liberale en een orthodoxe, kan in elk ander opzicht gesproken worden van één joodse gemeenschap op Curaçao.

TOT SLOT

Van een totaal van 2000 zielen rondom het jaar 1790 is het aantal joden gaandeweg geslonken als gevolg van kleinere families en emigratie tot het huidige aantal van amper 300. Die is verdeeld tussen de rechtstreekse

afstammelingen van de Spaans/Portugese kolonisten uit Amsterdam en de later aangekomen Sefardische joden uit het Midden Oosten en het gebied rond de Middellandse Zee enerzijds, en de kinderen en kleinkinderen van de Asjkenazische immigranten uit Oost-Europa anderzijds. Samen maken zij een fractie van één procent uit van de totale Curaçaose bevolking. Niettegenstaande het zeer kleine aantal, leveren de Sefardische en Asjkenazische joodse leden van onze Curaçaose bevolking nog steeds een waardevolle bijdrage aan de ontwikkeling, de groei en het welzijn van de gehele Curaçaose samenleving.

ⁱ Reproductie is niet toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de nabestaanden van de auteur.
Citaten dienen te allen tijde de bron te vermelden.